

Yeni Bir Erdeme Dönüsen
SAĞLIĞA KARŞI

Jonathan M. MetzI, Michigan Üniversitesi Kadın Araştırmaları ve Psikiyatri bölümlerinde öğretim üyesidir; ayrıca Kültür, Sağlık ve Tıp Programı'nın direktörüdür. *Prozac on the Couch: Prescribing Gender in the Era of Wonder Drugs* ve *Protest Psychosis: How Schizophrenia Became a Black Disease* kitaplarının yazarıdır.

Anna Kirkland, Michigan Üniversitesi'nde Kadın Araştırmaları ve Siyaset Bilimi alanlarında öğretim üyesidir. *Fat Rights: Dilemmas of Difference and Personhood* en son kitabıdır.

Nurettin Elhüseyni (Silvan/Diyarbakır, 1954). Darüşşafaka Lisesi ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunu. AnaBritannica'da yazı kurulu üyesi ve çeşitli yayın kuruluşlarında editör olarak çalıştı. Halen serbest çevirmenlik ve araştırmacılık yapıyor.

Yeni Bir Erdeme Dönüşen
Sağlığa Karşı

Hazırlayanlar

Jonathan M. Metzl, Anna Kirkland

Çeviren

Nurettin Elhüseyni

YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 4784
21. Yüzyıl Kitapları - 6

Yeni Bir Erdeme Dönüşen Sağlığa Karşı
Özgün adı: **Against Health - How Health Became the New Morality**
Hazırlayanlar: **Jonathan M. Metzl ve Anna Kirkland**
Çeviren: **Nurettin Elhüseyni**

Kitap editörü: **Berna Akkıyal**
Düzeltili: **Selen Baycan**

Kitap tasarımı: **Mehmet Ulusel**
Grafik uygulama: **Arzu Yaraş**

Baskı: Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1 Baha İş Merkezi
A Blok Kat: 2 34310 Haramidere / İstanbul
Telefon: (0 212) 412 17 00
Sertifika No: 12026

Çeviriye temel alınan baskı: New York University Press, New York, 2010
1. baskı: İstanbul, Ocak 2017
ISBN 978-975-08-3897-2

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2015
Sertifika No: 12334

Copyright © 2010, New York University
Telif hakları AnatoliaLit Ajans aracılığıyla alınmıştır.

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Kemeraltı Caddesi Karaköy Palas No: 4 Kat: 2-3 Karaköy 34425 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
<http://www.ykykultur.com.tr>
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: <http://alisveris.yapikredi.com.tr>

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

İÇİNDEKİLER

Teşekkür • 9

1. Giriş: “Sağlığa Karşı” Oluşumumuzun Sebebi • 11
Jonathan M. Metzl

BİRİNCİ KISIM: Sağlıktan Ne Anlıyoruz?

2. Sağlık Nedir ve Nasıl Kazanılır? • 27
Richard Klein

3. Riskli Semizlik: Obezite, Yemeğe Düşkünlük ve
“Sağlık” Kavramının Muğlaklığı • 40
Lauren Berlant

4. Küresel Sağlığa Karşı mıyız? Bilimi, Bilim Dışıılığı ve Saçmalığı
Sağlık Yoluyla Bağdaştırma • 57
Vincanne Adams

İKİNCİ KISIM: Sağlığa Erdem Çerçevesinde Bakış

5. Gen Çağında Sağlığın Sosyal Erdemsizliği:
İrk, Engellilik ve Eşitsizlik • 83
Dorothy Roberts

6. Şişmanlık Paniği ve Yeni Erdem • 97
Kathleen LeBesco

7. Emzirmeye (Bazen) Karşı Çıkış • 110
Joan B. Wolf

ÜÇÜNCÜ KISIM: Sağlık ve Hastalık Üretme

8. İlaç Propagandası • 123
Carl Elliott

9. Pasif-Agresif Kişilik Bozukluğunun
Tuhaf Pasif-Agresif Tarihi • 137
Christopher Lane

10. Saplantı: Ruh Sağlığına Karşı • 157
Lennard J. Davis

11. Atom Sağlığı: Amerika'da Ölüme İlişkin Fikirlerin Atom
Bombasıyla Değişmesi • 171
Joseph Masco

DÖRDÜNCÜ KISIM: Sağlık Uğruna Haz ve Acı
12. Ne Kadar Seks Sağlıklı? Aseksüelliğin Hazları • 197
Eunjung Kim

13. Hazır Olun • 212
S. Lochlann Jain

14. Acı Adına • 228
Tobin Siebers

15. Sonuç: Peki, Sonra? • 242
Anna Kirkland

Katkıda Bulunanlar • 253

Dizin • 255

İnternet sitesi göndermeleri (URL'ler) kitabın yazıldığı döneme aittir. Metnin yayına hazırlanmasından sonra süresi dolmuş ya da değişmiş olabilecek URL'lerden yazarlar ya da New York University Press sorumlu değildir.

Carol Boyd'a derin Őükran duygularıyla

Teşekkür

Sağlığa Karşı kitabına dönüşmeden önce, kavram ve konferans olarak ortaya çıktı. Bu dönüşümü özveriyle, beceriyle, yüce gönüllülükle ve öngörüyle sağlayan çok sayıda kişiye, editörler olarak duyduğumuz büyük minnettarlığı belirtmek isteriz. Carol Boyd ve David Halperin, Ekim 2006'da Michigan Üniversitesi'nde düzenlenen "Sağlığa Karşı" konulu konferansı başından itibaren tasarlayıp destek verdiler. Meslektaşlarımız Wendy Bostwick, Anne Esacove, Sasha Feirstein, Sean McCabe, Michele Morales, Justin Schmant, Lisa Kane Low ve Michelle McClellan konferans planlama komitesinde yer aldılar. Kitaba makaleleriyle katkıda bulunan yazarların yanı sıra, Paul Campos, John Carson, Kenneth Warner, Susan Kippax, Paula Allen-Mears, Joycelyn Elders, Roddey Reid, Rebecca Herzig, Libby Bogdan-Lovis, Ray De Vries, Petra Kupperts, Magdalena Harris, Bernice Hausman, Michele Morales, Moya Bailey, Nicholas King, Brad Lewis, Lisa Kane Low, Susan Love, Elizabeth Roberts ve Kane Race konferans konuşmalarına parlak ve ilginç yaklaşımlarla katkıda bulundular. Sacha Feirstein ve Terri Torkko, Michigan Üniversitesi'ne bağlı Kadın ve Cinsiyet Araştırmaları Enstitüsü aracılığıyla bütün sürecin eşgüdümünü sağladılar. NYU Press yayın yönetmeni Ilene Kalish ve yardımcısı Aiden Amos inanılmaz bir destek sundular. Ve belki de en önemlisi, harika ve olağanüstü lisansüstü öğrencimiz Burke Hilsabeck, bölümlere uyum kazandırarak sonuçta bizi bir yükten kurtardı. Hepinize teşekkürler.

1. GİRİŞ

Sağlığa Karşı Oluşumuzun Sebebi

JONATHAN M. METZL

Sağlığa karşı olunabilir mi? Sağlığın nesi yanlış olabilir ki? Sağlıktan *yana* olmamız gerekmez mi?

Bu kitabı okumadan önce, okurken ya da okuduktan sonra hasta olduğunu hisseden herkesin tıbbi yardım alması gerektiğini belirterek, yazarlar adına bu sorulara cevap vereyim. Enfeksiyon hastalıklarına ilişkin mikrop teorisine inanıyoruz. Penisiline inanıyoruz. Hekimlerin muayene arasında ellerini yıkamaları gerektiğine inanıyoruz. Kök hücre araştırmalarının geleceği konusunda iyimseriz. Sert plastik borularla yapılan kalın bağırsak taramasından alt karın manyetik rezonans görüntülemesine geçişin kesinlikle bir ilerleme olduğuna inanıyoruz. Bisiklet kaskından, güneş kremin-den, ilacın bağırsakta çözünmesini sağlayan tabletlerden yanayız ve domuz gribine karşıyız. Belki de en önemlisi, hastalıkların görülme sıklığındaki ve yaygınlığındaki eşıtsizliklerin gelir ve sosyal destek eşıtsizlikleriyle yakından bağlantılı olduğuna inanıyoruz. Bizce, ABD Sağlık ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın "Halk Sağlığı 2010" başlıklı broşürü gibi belgeler, sağlık hizmetine erişimin ve sağlık sigortasından yeterince yararlanmanın birçok Amerikalı için hâlâ ulaşılmaz hedefler olduğunu kuşkuya yer bırakmayacak şekilde kanıtıyor. Bu eşıtsizliklerin düzeltilmesi gerektiğine inanıyoruz ve yakın dönemde sağlık hizmeti kapsamını genişletme girişimlerini sıkı biçimde destekliyoruz.

Öte yandan, bu kitabın misyonunu yalnızca sağlık hizmeti kaynaklarının dağıtımını gözden geçirme çağrısı gibi tanımladığımız takdirde, meselenin kısmen gözden kaçacağına inanıyoruz. Bunun sebebi, kaynakların dağıtımını baştan planlamayı destekleyen

savların, sağlığın bir ortamdan öbürüne aktarılabilirlik değişmez bir yapı olduğunu varsaymasıdır. Sözelimi, zenginlerin sağlıklı olduğu, yoksulların ise olmadığı düşünülür. Böyle savlar geçerli olmakla birlikte, bizzat *sağlığın* ele almayı tasarladığımız sorunun bir parçası olduğu durumları göz ardı eder.

ABD’de yakın dönemdeki siyasal tartışmaların gösterdiği üzere, “sağlık” esenlik anlamına geldiği kadar, güç ve ayrıcalık ifade eden değer yargılarıyla, hiyerarşilerle ve kör varsayımlarla yüklü bir terimdir. Sağlıklı olmak arzu edilir bir haldir, ama aynı zamanda öngörülmüş bir haldir ve ideolojik bir duruştur. Bu ikiliği şöyle ortaya koyarız: Sigara içen birini gördüğümüzde hiç düşünmeden “Sigara sağlığın için kötü” deriz ama aslında “Sigara içtiğin için kötü bir kişisin” demek istiyoruzdur. Vücut ölçüsünü aşırı bulduğumuz biriyle karşılaşınca, bu kişinin tıbbi bir sorunu olabileceğini değil, tembel ya da zayıf iradeli olduğunu düşünür ve yine hiç düşünmeden “Obezite sağlığın için kötü” deriz. Belediye meclisinde veya muhafazakârların düzenledikleri etkinliklerde atıştığımız kişileri alt etmek için sağlık hizmetlerini anlamadıklarını öne sürerken, aslında siyaseten ve hatta genel anlamda yanlış yolda olduklarını söylemek isteriz. Bebeğini hazır mamayla besleyen bir kadına otomatik olarak “Emzirmek çocuk sağlığı açısından daha iyidir” derken, onun kötü bir ebeveyn olduğunu kast ederiz. Bu ve benzer durumlarda sağlığa göndermede bulunmak, çaktırmadan bir dizi ahlaki varsayımda bulunmayı getirir. Kendi sağlığımızı tanımlayışımız, kısmen başkalarının sağlığına ilişkin değer yargılarımıza dayanır. Sigara tiryakilerine, oburlara, aktivistlere ve bebeğini biberonla besleyenlere bakarak, kendi sağlık durumumuzu kavrarız.

Sağlığa niçin karşı olduğumuz sorusuna cevap vermemizi sağlayacak bir strateji geliştirmiş bulunuyorum. Dostların, akrabaların ve hatta hastaların yönelttiği bu soruyla karşılaşınca, onlardan günlük yaşamlarında sağlık terimini *kullanma biçimlerine* bir günlüğüne dikkat etmelerini isterim. *Sağlık* terimi nerelerde ortaya çıkar? Hangi yollarla ve hangi amaçlarla? Bu kısa alıştırma, şeffaf ve evrensel bir yarar anlamındaki sağlıklı ilgili varsayımları çapraşık hale getirmeye yöneliktir. Günlük konuşmalarda, toplu e-posta paylaşımlarında veya medya sunumlarında sağlığın ele alınışına şöyle bir bakmak bile, terimin ahlaki yargılarda bulunmak, önyargıları

aktarmak, ürünleri satmak ve hatta bazı kesimleri sağlık hizmetinden topluca dışlamak için nasıl kullanıldığını gözler önüne serer.

Sözgelimi, bu kitabı okuduktan sonra en yakın gazete bayiiine gidip sağlık temalı dergileri aradığımızda, karşınıza *Health*, *Healthy Living*, *Men's Health* ve *Women's Health* gibi yüksek tirajlı süreli yayınlar çıkacaktır. Sağlığın dış görünüşle sıkı sıkıya bağlantılı olduğu ve sonuçta ona göre tanımlandığı yolundaki yaygın varsayımın bu yayınlarca da savunulduğunu anlamanız için sayfalara öyle uzun süre göz atmanıza gerek yoktur. Bu tarz dergiler genelde sağlıklı görünümün bir dizi normu somutlaştırdığı mesajını ön plana çıkarırlar; fakat bunlar yaygın kabul görmekle birlikte ulaşılması imkânsız normlardır.

Health'in yakın dönemdeki bir sayısı, okurlarına “güzelleşmek” için ayak parmaklarına estetik ameliyat yaptırmayı mı, yoksa selülit azaltmak üzere “popo” gerdirmeyi mi düşüneceklerini soruyor. Dergi “bedene en uygun blucin”, “iyi bir gün geçirmenin sırları” ve “kusursuz sutyen arayışı” gibi konular üzerine görüş belirtirken, okurlarını gizli ipuçlarını açıklayarak ve kilo vermenin ardından sağlıklarının nasıl değiştiğini göstermek için, önceki ve sonraki fotoğraflarını göndererek, kilo verme hikâyelerini paylaşmaya çağırıyor. Bu arada sağlığı Seks, Zindelik ve Beslenme kategorilerine ayıran *Men's Health*, okurlarına komşu kızı “tavlamak” ve yatağa atmak için kalçaları çelik gibi germe ya da “keskin hatlı karın kaslarına” sahip olmanın yollarını gösteriyor.¹

Cinsiyetçilik ya da *kültürel narsisizm* olarak nitelendirmek, bu dile belli bir ölçüde eleştirel yaklaşılmasını sağlayacaktır. Ama *sağlık* olarak nitelendirmek, bu ve diğer dergilerin rahatlıkla bazı bedenleri cazipmiş gibi sunmalarını, öbürlerini ise uygunsuz mertebesine indirmelerine izin verir. Sonuçta belirli bedensel tipler ve alıştırmalar açıkça meşrulaştırılırken, buna uymayanların sağlıksızlıktan mustarip oldukları ima edilmiş olur. Bu mantığa göre, şişman, gevşek ve bakımsız kişilerin sağlıksız oluşu rahatsızlıktan ya da hastalıktan değil, başkalarının sağlık emaresi saydığı gösterişli süsleri takıp takıştırmaya, fetişleştirmeye ya da arzulamaya yanaşmamalarından kaynaklanır.

1 *Health*, Nisan 2008; *Men's Health*, Nisan 2008.

İnternete girdiğinizde de “cinsel sağlık” vaadinde bulunan envai çeşit abartılı reklamın yer aldığı istenmeyen e-postaların ya da otomatik olarak açılan sayfaların tacizine uğrayabilirsiniz. Ereksiyon bozukluğu (EB) hakkında bilgi edinmenin “cinsel sağlığınızı artıracak ilk adım olabileceğini” ve ikinci adımın reçeteli Cialis ilacını almaktan geçtiğini öğrenebilirsiniz: “CIALIS’le çabuk hazır olma [...] ya da gevşemek için 36 saate kadar zaman kazanma seçeneğiniz olur.”² Veya sadece 25 dakikada “taş gibi ereksiyon” vaat eden “reçetesiz, tamamen doğal takviye” Ezerex’in internet sitesine yönlendirilebilirsiniz: “EZEREX reçeteli bir ilaç gibi ÇABUK etkide bulunur, ama sağlıklı yan etkilerin hiçbirine yol açmaz!” Site ayrıca takviyenin “sağlıklı yaşam tarzının bir unsuru olarak alınması gerektiğini” açıklar ve bazı gerçek deneyimlerden referanslar sunar. Sözelimi, “David W.” adında biri heyecanla şunu belirtir: “EB sorunun yok, ama benden 20 yaş küçük ve seks iştahı sonsuz bir sevgilim var. Ona ayak uydurmak için elimi güçlendirmem ve biraz yardım almam lazımdı. EZEREX şimdi onun en yakın dostu! Teşekkürler.”³

Fallus merkezlilik olarak nitelendirildiğinde bu iddialara bir ölçüde eleştiriyle yaklaşılması sağlanabilir. Ama bunların *sağlık* olarak nitelendirilmesi, internet sitelerinin bir sosyal fizyoloji kurgulamasına izin verir; buna göre sağlık, fiziken pek de iyi durumda değilken bile dikleşmiş durumda kalma becerisidir; bunu becerememenin bir tür hastalık belirtisi olduğu açıkça belirtilir.

Televizyonu açtığımızda farklı bir sağlık anlayışı karşınıza çıkar. Çocuklarınızın sağlığına göndermede bulunarak, sigarayı bırakmanız için yalvaran halk sağlığı spotları görürsünüz. Yakın dönemde Michigan’da yürütülen bir kampanyanın spotlarında, evde ya da arabada anne babalarının sigara dumanını çaresizce soluyan çocuklar gösterilmektedir. Çocuklar, kameraya mahzun bir edayla, pasif hakkında bir şeyler anlatmaktadır. Televizyon önündeki bir kız, “Çizgi film seyrederken sigara içiyorum,” diyor.

2 “Cialis (etken maddesi ‘tadalafil’): Official Site”, Lilly USA, LLC, <http://www.cialis.com/index.jsp>, erişim 3/10/2008.

3 <http://www.ezerex.com/?gclid=COi6iuKA9jECFQLwPAodMic5Wg>, erişim 3/10/2008.

Bir arabada tıklı kalmış iki kız kardeş, “Okula giderken sigara içiyoruz,” diye ekliyor. “Çocuklarınızın yanında sigara içtiğinizde, onlar da içmiş gibi olur,” diye açıklıyor anlatıcı.⁴

Dumana maruz kalmanın zararlı etkilerine karşı çıkmada hiç kuşkusuz önemli rol oynamalarına karşın, böyle çağrılarını *ahlakçılık* olarak nitelendirmek, bu tavra bir ölçüde eleştirel yaklaşılmasını sağlayabilir. Ama *sağlık* olarak nitelendirmek; bu kampanyalarda sigara içen kişilerin çocuklarını arabada yalnız bırakan ya da aşırı bencil bağımlılıkları yüzünden yavaş yavaş ölüme sürükleyen sorumsuz ya da ihmalkâr anne babalar oldukları yönünde çok daha geniş kapsamlı bir dizi varsayımda bulunmayı sağlar. Bu ifade biçiminde akciğer sağlığı neredeyse makbul insan olmakla özdeşleştirilir; sigara içmenin yol açtığı hastalıklar bedenini yanı sıra ruhu da çürütüyormuş gibi sunulur.

Son olarak, bir havaalanında otururken, uçağınızın gecikmesine ilişkin bir açıklama yapmak yerine, elinize bedava bir *Wall Street Journal* tutuşturabilirler ve “Rahatlayın: Pepsi Satış Personeli Şehir Merkezinde ‘Daha Sağlıklı’ Çerezler Satmaya Çalışıyor” manşetiyle baş başa kalabilirsiniz. Haberde PepsiCo satış temsilcilerinin “şehir merkezi”nde Baked Cheetos, Doritos ve Ruffles tanıtımı için milyonlarca dolarlık bir kampanya başlattığını okursunuz. “Yetişkin Amerikalıların %32’sinin obez olması” nedeniyle, “yoksul Afrika asıllı ve Latin asıllı Amerikalıları” “çeyreklik” gibi sevecen bir ad takılmış 25 sentlik Flamin’ Hot Cheetos ve Nacho Cheese Doritos ürünlerinden vazgeçmeye ve onların yerine aynı şirketçe üretilen daha düşük yağ oranlı (ve daha yüksek fiyatlı) ürünleri seçmeye teşvik etmenin amaçlandığını öğrenirsiniz.⁵

Bu yaklaşımın *ırkçılık*, *kapitalizm* ya da *-izm* sonekli başka bir şey olarak nitelendirilmesi, belli bir eleştirel yaklaşımı harekete geçirebilir. Ama *sağlık* olarak nitelendirmek, azınlıklara ve düşük gelirli Amerikalılara uygulanan yapısal şiddeti ustalıkla örterken, sosyal ve ekonomik talihsizliklerin kötü gıda tercihlerinden

4 “Is This One of Yours?” Michigan Halk Sağlığı Dairesi ve Michigan Yayıncılar Birliği, http://www.youtube.com/watch?v=mE-_zA-ZZIo; <http://anti-smoking-ads.blogspot.com>, erişim 3/10/2008.

5 Chad Terhune, “Lighten Up: Pepsi Sales Force Tries to Push ‘Healthier’ Snacks in Inner City”, *Wall Street Journal*, 5 Ekim 2006, A1.

kaynaklandığını ima eden yumuşatıcı bir dil kullanmayı sağlar. Bunu *sağlık* olarak nitelendirmek bireylerin sağlığı ile ekonomik kurumların sağlığı arasında rahatsız edici kaymalara da yol açar; zira azınlıkların zayıflamasına (güya) katkıda bulunan gıdaları tüketmek de PepsiCo Şirketi'ne yüksek kârlar sağlayacaktır.⁶

Bu kitabın hedefi iki kısma ayrılabilir (birincisi ikincisinden çok daha kolay olacak): İlk olarak, sağlık kavramını çözmek ve kurgulanışında devreye giren ideolojileri, yapıları, baz çiftlerini ve kör varsayımları irdelemek niyetindeyiz. Bu konuda başvurabileceğimiz çok sayıda teorik araç mevcut. Sözcğelimi, ünlü sosyolog Erving Goffman'ın eserlerinden yola çıkarak sağlığı *damgalayıcı retorik*in bir türü olarak eleştirebiliriz; bu retorik “farklı grupların karşılaştığı” durumlarda ortaya çıkar; bu anlarda vücut ölçüsüne, ten rengine ya da beceriye dayanan farklılık belirtileri normal grupları yaratırken, dışlama yoluyla da ötekileri yaratır. Goffmancı bir perspektiften bakılınca, kişinin kendi sağlığını olumlaması, sürekli ötekilerin sağlıksızlığını tanınmasına ve aslında yaratmasına bağlıdır.⁷

Felsefeci Ivan Illich'in eserleri de, sağlığı bir tür *sömürgeci retorik* olarak eleştirmek için dayanak oluşturur. Illich tıp camiasının klinik, sosyal ve kültürel “iyatrojenez” üreterek, “sağlık için bir tehdit” oluşturduğu tezini ele alan 1975 tarihli *Medical Nemesis* [Tıbbın İntikam Meleşği] kitabıyla tanınır.⁸ 1980'lerde bu eleştirisini

6 Bununla birlikte, kapitalist toplumlarda daha sıklıkla tam tersi bir ilişkinin var olduğunu görüyoruz. Wal-Mart Stores, Inc. işçilerini sağlık hizmetinden mahrum bırakmakla daha kârlı hale geliyor. Mağdur kişilerce açılan toplu davalar mahkemeler tarafından reddedildiğinde, sigara şirketlerinin hisseleri yükseliyor, böylece daha fazla sigara üretiliyor. Ekonomik kurumların sağlığı bireylerin sağlığıyla ters yönde bağlıdır; çünkü örneğin Wal-Mart'ın ya da sigara şirketlerinin hisseleri işçilerin ya da tüketicilerin sağlık tazminatı talepleriyle ters orantılı olarak yükselir.

7 Erving Goffman, *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1963) [Türkçesi: *Damga*, Çev. Ş. Geniş-L. Ünsaldı-S.N. Ağırnaslı, Heretik Yayıncılık, 2014].

8 Illich'e göre, Batı tıbbının iyileşme, yaşlanma ve ölme meselelerini tıbbi hastalıklar olarak kavraması, insan yaşamını fiilen “tıbbileştirerek”, bireyleri ve toplumları bu “doğal” süreçlerle başa çıkmakta daha âciz kılar. Bkz. *Limits to Medicine: Medical Nemesis, the Expropriation of Health* (Londra: Marion Boyars, 1976). Ayrıca bkz. Renee C. Fox, “The Medicalization and Demedicalization of American Society”, *Doing Better and Feeling Worse: Health in the United States*, ed. John H. Knowles (New York: Norton, 1977); Peter Conrad, “The Discovery of Hyperkinesis: Notes

bizzat sağlık tanımını içerecek şekilde genişletti. “Sağlığı Boş Verin” başlıklı bir konferans dizisinde, *sağlık* konusundaki aşırı takıntının ve böyle bir takıntıyı teşvik etmekten maddi kazanç sağlayan sayısız Amerikan sektörünün olumsuz etkilerinden yakındı. Bir konferansta şöyle dediği aktarılır: “Sağlığı boş verin. Sağlık modern dünyanın en değer verilen ve en yıkıcı mutlak kesinliğidir. Son derece yıkıcı bir bağımlılıktır.” Bu sözlerle insanların rahatsızlıklarından ve hastalıklardan kurtulma yolunu aramasına gerek olmadığını kastetmez. Aksine, ona göre, Amerikan toplumu ulaşılmaz bir ideale, acı çekme, yaşlanma, ölme ya da diğer doğal süreçlere yer bırakmayan bir ideale dayalı bir sağlık tanımını teşvik etmektedir.⁹

Talcott Parsons, Irving Zola ve başka bir dizi tıp sosyoloğu da akademik çalışmalarında sağlığı bir *normatifleştirici retorik* çerçevesine oturturlar. Sözgelimi, Zola baskın sağlık anlayışlarına karşı çıkmanın bir yolu olarak “eğreti engelsiz bedenler” kavramını savunur; bedensellik, yetenek ve sonuçta normallik meselelerini belirlemede “tıbbi nüfuzun yol açtığı sosyal-siyasal sonuçları” eleştirir.¹⁰ Fransız sosyolog Michel Foucault’nun sağlığı bir *iktidar söylemi*, baskıcı olmaktan ziyade üretken bir söylem olarak anlamaya katkıda bulunduğu genel kabul görür. Foucaultcu perspektiften

on the Medicalization of Deviant Behavior”, *Social Problems* 23, no. 1 (Ekim 1975): 12-21; Jonathan M. Metzl ve Rebecca M. Herzog, “Médicalisation in the 21st Century: Introduction”, *The Lancet* 369, no. 9562 (Şubat 2007): 697-98.

9 Bkz. Lee Hoinacki ve Carl Mitcham, ed., *The Challenges of Ivan Illich: A Collective Reflection* (Albany: State University of New York Press, 2002); ayrıca bkz. “Ivan Illich at Penn State: Continuing the Conversation”, Penn Eyalet Üniversitesi, http://www.pudel.uni-bremen.de/pdf/symu_04_psu_en.pdf. Robert M. Duggan’la kişisel yazışmadan alındı, 28 Şubat 2007.

10 Bkz. Irving Zola, “In the Name of Health and Illness: On Some Socio-Political Consequences of Medical Influence”, *Social Science and Medicine* 9, no. 2 (Şubat 1975): 83-87. Ayrıca bkz. Irving Zola, “Bringing Our Bodies and Ourselves Back In: Reflections on a Past, Present, and Future ‘Medical Sociology’”, *Journal of Health and Social Behavior* 32, no. 1 (Mart 1991): 1-16. Sağlığı, hem hastaları hem de doktorları öven ve belirleyen eklemleneyici bir retorik olarak tanımlamada felsefeci Louis Althusser’in eserlerine de başvurulabilir. Bu perspektif sözgelimi hastaların doktor muayenehanesine gidince, reklamlarda övülen markalı ilaçları isimleriyle istedikleri durumları çözümlenmeye katkıda bulunur. Böyle durumlar elbette tüketici gücünü ifade eder. Ama bu güç, sağlık ekonomisi dışında metabolize edilen jenerik ilaçlar, bitkisel tedaviler, bütüncül tıp yaklaşımı ve diğer koruyucu ilaçlar konusunda bilinçlenmeyi engelleyen sembolik bir düzene girme pahasına elde edilir.

bakılınca, Amerikan toplumunun sağlık üzerine sürekli konuşması, kendini ve öznelerini üretip düzenlerken, sağlığın dışına çıkmayı gittikçe zorlaştırır. Böyle bir biyo-güç hemfikir olduğumuz ve olmadığımız ifadelere boyun eğdirir; her iki tutum da bizi gerçek direniş olasılığından giderek uzaklaştırır.¹¹

Daha yakın dönemde, Adele Clarke, Peter Conrad ve başka bir dizi akademisyen ve kuramcı, sağlığı genellikle insanın iyiye gidişle tersine bir ilişki içinde olan, tıbbi kârın ya da nüfuzun çeşitli biçimlerini çoğaltan paradoksal bir *medikalleştirici retorik* olarak tanımlama eğilimindedir. İlk medikalleştirme literatürüne göre, sağlık kategorileri damar tıkanıklığı yaratacak ölçüde daralırken, hastalık kategorileri bir anjiyoplasti uzmanının balonu gibi genişlemiştir. Clarke ve meslektaşları, biyo-tıbbın ve teknolojinin birlikte sağlığı bir ahlaki yükümlülük, bir meta, bir statü ve özsaygı belirtisi olarak tanımladığı daha karmaşık bir “biyo-medikalleştirme” sürecinin izini sürerler. “Biyo-medikalleştirme çağında rahatsızlığa, engelliliğe ve hastalığa kaçınılmaz meseleler olarak yaklaşma anlayışı bir kenara bırakılmış, sağlık, süregiden bir ahlaki öz-dönüşüm meselesine dönüştürülerek merkeze taşınmıştır,” diye yazarlar. Bununla bağlantılı olarak, halk sağlığı uzmanı Deborah Lupton halk sağlığı politikalarının “ahlaki zorunluluk”ları ifade eden sağlık tanımlarını öne çıkararak bedenleri “düzenleme” yöntemlerini ayrıntılı olarak ortaya koyar.¹²

Son olarak, gittikçe artan sayıda tıp ve halk sağlığı çalışanın yanı sıra, hastaların bir araya geldiği aktivist grupların üyeleri, sağlığın bilimsel bilgi kisvesi altında sosyal ve ekonomik normları yansıtan sorunlu bir *tüketim retoriği* olarak ele alınmasını eleştirirler. Müzisyen ve sosyal aktivist Joe Jackson, sigara içmeyi savunduğu etkileyici makalede, sigara karşıtlığı “histeri”sini bu kitapta yer alanlara benzer savlarla yerer. “Doktorlara ve bilim insanlarına

11 Bkz. Michel Foucault, *The History of Sexuality* (New York: Pantheon, 1978).

12 Adele E. Clarke, Janet K. Shim, Laura Mamo, Jennifer Ruth Fosket ve Jennifer R. Fishman, “Biomedicalization: Technoscientific Transformations of Health, Illness, and U.S. Biomedicine”, *American Sociological Review* 68, no. 2 (Nisan 2003): 172. Ayrıca bkz. Peter Conrad, “Medicalization and Social Control”, *Annual Review of Sociology* 18 (1992): 209-32; Deborah Lupton, *The Imperative of Health: Public Health and the Regidated Body* (New York: Sage, 1995).

karşı gereğinden fazla saygılı olmanın ötesine geçip, yaşam tarzımızı ve yasalarımızı belirlemelerine gittikçe razı oluyoruz,” diye yazar. “Sağlık mutlak bir yarar olarak görülüyor. Kim ‘sağlığa’ karşı çıkabilir?”¹³ Bu arada, hekim H. Gilbert Welch, gerçek sağlık hizmeti reformunun ancak sağlık uzmanları, ilaç şirketleri, biyo-teknoloji firmaları, teşhis teknolojisi imalatçıları, cerrahi tıp merkezleri, hastaneler ve akademik tıp merkezleri üzerine kurulu “tıp sektörü şebekesi”ne kâr sağlayan sağlık tanımlarından uzaklaşmayla ortaya çıkabileceğini ileri sürer. “Eskiden insanlar hasta oldukları için sağlık hizmetine ulaşmaya çalışırlardı,” diye yazar. “Şimdi tıp sektörü şebekesi hastalara ulaşmaya çalışıyor.” Bu sistemde “sağlık anormalliğın giderilmesi sayıldığı için, insanın sağlıklı olduğunu anlamasının tek yolu bir müşteri olmasıdır.”¹⁴

Sağlığa ilişkin bu tarz eleştirilere kafa yormak, bizi bu kitabın hedefleri açısından kilit önemde bir dizi soruya yöneltir. Sağlık konusundaki güncel yaklaşımlar sırf geçmişin uzantıları mıdır, yoksa içinde bulunduğumuz biyo-siyaset çağında devreye giren farklı etkenler mi vardır?¹⁵ İkincisi doğruysa, yeni aktörler ve araçlar kimdir? Yeni mağdurlar ve yarar görenler kimdir? Eleştirinin hedefi, Illich’in ileri sürdüğü gibi, tıbbi otoriteden “kurtuluş” mu olmalıdır?¹⁶ Yoksa tıbbi otorite ilaç şirketlerinin tüketicilere doğrudan hitap ettiği, sigorta şirketlerinin sağlıklı yaşam parametrelerini belirlediği ve birçok insanın tıbbi bilgileri sohbet programlarından, bilgilendirici reklamlardan, prospektüslerden ve internetten edindiği bir çağda hâlâ anlamlı mıdır?¹⁷ Bu sağlık retoriğiyle hangi yeni kişiler ve yurttaşlar yaratılmakta, hangi kişi olmayan ve yurttaş olmayanlar kurgulanıp dışlanmaktadır? Bu yeni düzenlemelerle gündemlerine yol açılanlar, gündemleri

13 Joe Jackson, “Smoke, Lies, and the Nanny State”, http://www.joejackson.com/pdf/5smokingpdf_jj_smoke_lies.pdf, 3, erişim 9/7/2009.

14 H. Gilbert Welch, “To Overhaul the System, ‘Health’ Needs Redefining”, *New York Times*, 27 Temmuz 2009, D5.

15 Örneğin bkz. John Dewey, *Theory of Valuation*, c. 2, no. 4, *International Encyclopedia of Unified Science*, ed. Otto Neurath (Chicago: University of Chicago Press, 1939), 1-67.

16 Bkz. Illich, *Limits*, 6-7.

17 Bkz. Metzl ve Herzig, “Medicalization”, 697-98.

engellenenler ya da değiştirilenler kimlerdir? Yeni faniler, elitistler, muhafazakârlar, liberaller, yapısalcılar, aktivistler ve göçmenler kimlerdir? Ve niçin?

İşin bu teorik kısmı nispeten kolay çözümler ve aslında sağlığa dönük her türlü eleştiri, tam da karşı koymaya çalıştığımız mutabakatı oluşturma riskini barındırır. İşin çok daha zor olan kısmı, bu konuda ne yapmamız gerektiğini sormaktır. İleriye gitmek istediğimizde, sağlığa dönük bir eleştiri bizi nereye götürür? Hangi yeni olanaklar ve bağlaşıklıklar ortaya çıkar? Ne tür yeni eylem ya da koalisyon biçimleri yaratabiliriz? Esenliğe ulaşma umudumuz ne kadardır? Kısacası, sağlıktan yoksun kalınca elimize ne geçer? Bu “ne yapmalı” sorularına cevap vermek, soyut olanı bir yana bırakarak somut olana ağırlık vermeyi gerektirir; çünkü sağlığı fazlasıyla ideolojik bir kavram olduğu için eleştirdiğimize göre, aynı standarda karşı durmak zorundayız. Sağlığı sadece eleştirmekle kalmayıp, geçerli bir alternatifler dizisi sunacaksak, bu sorular üzerinde durmalıyız.

Sonuçta bu kitapla, sağlığı ideolojinin yanı sıra uzun ömürlülüğün bir koşulu sayan ve gittikçe güç kazanan akademik akımı tanıyıp anlamaya girişiyoruz. Elbette analizimizin eksik olduğunun farkındayız; ayrıca kitaba katkıda bulunanların tek bir gündemleri olmadığı açık. Aksine, daha kapsamlı değerlendirmelere zemin hazırlama çabasıyla temel sorgulama, tartışma ve hatta uyuşmazlık çizgilerini öne çıkarmaktayız. Yazarlar tıp, hukuk, biyo-etik, tarih, cinsiyet ve LGBT araştırmaları, Afrika asıllı Amerikalılar üzerine araştırmalar, engellilik araştırmaları ve edebiyat araştırmaları gibi disiplinlerden gelen kanaat önderleri. Bölümlerin birçoğu ABD’deki sağlık kurgularına odaklanmasına karşın, yazarlar ABD’de sağlığın dayandığı küreselleştirici etkenlerin bilincindedir; bu etkenlerin genellikle ülke sınırlarının ötesindeki ekonomilerle, klinik denemelerle, yaşamlarla, ölümlerle ve yan etkilerle bağlantısının gizlendiğinin de farkındayız. Genel tutarlılık açısından, yazarların hepsi aynı soruya cevap veriyor: *Sağlığa niçin karşıyım?*

Bölümler dört tema halinde gruplandırıldı; bunların her biri sağlığın ideolojik düzeyde üretilmesini sağlayan özgül bir mecraı ele alıyor. “Sağlıktan Ne Anlıyoruz?” başlıklı Birinci Kısım, sağlığı tanımlamayla ilgili temel sorunları irdeliyor. İlk başta edebiyat

araştırmaları uzmanı Richard Klein'in günümüzdeki sağlık anlayışlarına kışkırtıcı bir itirazı yer alıyor. Epikürosçu filozofların yolundan giden Klein, biyo-medikal sağlık tanımlarının "pençesine" düşmüş olan Amerika'nın, esenliğe alternatif yaklaşımları, yani hazzın kilit konumunu öne çıkaran yaklaşımları gözden çıkardığını ileri sürüyor. Klein'in hazzı yüceltişini daha çetrefilli hale getiren kültür teorisyeni Fauren Berlant, obeziteyi sorumsuzluktan kaynaklanan bir hastalık olarak görmeye karşı çıkıyor ve diğer iki etkene odaklanıyor: İş gününün yorucu etkileri ve ara vermek, dinlenmek ve uyanık kalmak için yemek yemenin ruh sağlığına etkileri. Bu kısmın sonunda, tıp antropoloğu Vincanne Adams küresel sağlık bilimleri dalına özgü "sağlık" anlayışının dünyanın farklı bölgelerindeki somut uygulamalarında ortaya çıkan sorunlara nasıl zorbaca yaklaştığını eleştirel bir yaklaşımla analiz ediyor.

"Sağlığa Erdem Çerçevesinde Bakış" başlıklı İkinci Kısım, belirli sağlık kurgularında somutlaşan ahlaki değerler ve varsayımlar üzerinde duruyor. Hukuk uzmanı Dorothy Roberts, işe belirli ırksal ve etnik topluluklarda hastalıkların tedavisine yönelik ilaçların üretimini sarmalayan retorığı çözmekle başlıyor; bu retorik kamusal sorumluluğun neo-liberal anlayışla devletten aileye ve piyasaya dayalı özel alana kaymasını gizlice destekler. Ardından iletişim araştırmaları uzmanı Kathleen LeBesco, Berlant'ın Birinci Kısım'daki teziyle bütünüyle tezat oluşturan bir görüşü sunarak, obezitenin bir salgından ziyade, kimlik, öznellik ve haklar konusundaki daha geniş kapsamlı bir kültürel endişeyi kapsayan "ahlak paniği"nin bir örneği olduğunu ileri sürüyor. Son olarak, kadın araştırmaları profesörü Joan Wolf, emzirmenin bebekler açısından mamayla beslemeden daha iyi olup olmadığına ilişkin tıbbi ve ahlaki tartışmaları irdeliyor. Kendi yaklaşımını şöyle ifade ediyor: "Sağlığa karşı değilim, ama hükümet de dahil olmak üzere, görünüşte iyi niyetli savunucularının sağlığı aslında olduğundan çok daha basitmiş gibi göstermesine karşıyım."

"Sağlık ve Hastalık Üretme" başlıklı Üçüncü Kısım, sağlık ve hastalık kategorilerinin sosyal, tarihsel ya da siyasal düzeyde üretilmesini sağlayan özgül yolları derinlemesine inceliyor. Bu kısımdaki bölümler özellikle siyasetin, kurumsal güçlerin, özel çıkarların ve şaşırtıcı derecede zayıf mutabakatların ruh sağlığına ve ruhsal

tedirginliklere ilişkin popüler ve tıbbi tanımları üzerinde duruyor. Biyo-etik uzmanı Carl Elliott ilaç şirketlerinin yönlendirdiği pazarlama ve propaganda kampanyalarının hastalık konusundaki psikiyatrik inançların şekillenmesini sağlayan sarsıcı yöntemleri eleştiriyor. Ardından edebiyat uzmanı Christopher Lane, pasif-agresif kişilik bozukluğunun garip ve tedirgin edici tarihinden yola çıkarak, resmi psikiyatrik teşhislerin sayısında “ülkenin yarısının en az bir rahatsızlıktan mustarip sayılmasına ve neredeyse her garipliğin ya da özelliğin yeni bir araz olarak nitelendirilmesine yol açan çarpıcı yükseliş”in hikâyesini anlatıyor. Kültür eleştirmeni Lennard Davis, saplantı-zorlantı bozukluğunun tanımının zaman içinde nasıl bir değişimden geçtiğini inceliyor. Davis’e göre, psikiyatrinin sadece arazlara odaklanması ruhsal sıkıntıya ilişkin kavrayışımızı düzleştirmekten başka bir işe yaramıyor. Kısımın son bölümünde antropolog Joseph Masco, odak noktasını klinik alanlardan siyasal ve tarihsel alanlara kaydırıyor. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ani toplu ölümün, nükleer imhanın ve radyasyona bağlı hastalıkların normalleşmiş tehditlere dönüşerek, yeni endişeler, yeni sağlıklı yaşam kavramları ve yurttaşlar ile devlet arasında yeni ilişkiler yarattığını ustalıkla gösteriyor.

“Sağlık Uğruna Haz ve Acı” başlıklı Dördüncü Kısım’daki bölümler, temel sağlık formülasyonlarını etkili biçimde çürütüyor ya da yeniden ifade ediyor. Engellilik araştırmaları uzmanı Eunjung Kim’in cinsel istekten yoksun oluşlarını işlevsizlik ya da işlev bozukluğu olarak değil, aseksüel bir kimlik ya da yönelim olarak anlayan kişilere odaklanması, Batı’nın sağlıklı bedene algısında cinselliğin yerleştirildiği kilit konumu geniş bir perspektiften değerlendirmemizi sağlıyor. Ardından antropolog S. Lochlann Jain kanser kültürünün paradokslarını gözler önüne seriyor. Umuda yolculukların, araştırmalara fon sağlama ve yön verme tarzının, ilaç sektörünün çıkarlarının, hayata tutunma retoriklerinin ve hastane reklamlarının hep bir ağızdan, bir yandan ABD’de kanser üzerine konuşmayı sınırlandıran, diğer yandan paradoksal biçimde kanseri sosyal ya da kamusal değil, bireysel bir sorun olarak kurgulayan geniş bir hegemonya oluşturduğunu ileri sürüyor. Konuya engellilik araştırmaları perspektifinden de bakan edebiyat profesörü Tobin Siebers, acının güçlü duyguları, kanaatleri ve

yargıları tetikleemesinin siyasal bir açıklamasını sunuyor. Yaklaşımını şu şekilde ifade ediyor: “Engellilere yönelik ayrımcılığın en yaygın ve en sinsi gerekçelerinden birinin acı korkusu olduğunu ortaya koymak için acı adına konuşuyorum.” Son olarak, hukuk teorisyeni Anna Kirkland kitabın ana savlarını özetliyor ve “Peki, sonra?” diye soruyor.

Bir kez daha belirtiyim ki, bu kitabın sağlığa karşı oluşu, insanların ıstırapı giderme çabalarının sahilliğini hedef alan bir tutum değildir. Aksine, sağlık konusundaki bireysel uğraşların bazı durumlarda sağlığı kültürel düzeyde şekillendirmeyi ve sosyal düzeyde sürdürmeyi sağlayan yaklaşımlar tarafından sekteye uğratıldığını ileri sürüyoruz. Burada irdelemeye çalıştığımız gibi, sağlık, yekpare ve evrensel bir yarar olduğu varsayımıyla ideolojik işleyişi çoğu kez görünmez kılınan bir kavram, bir norm ve bir dizi bedensel uygulamadır. Bazen bu ideolojik işlev elbette toplu bağışıklığı, uzun ömürlülüğü, mutluluğu ya da sakinliği teşvik ederek birçok kişinin düzelmesine yarar. Bazen de bazı kişilerin sağlıklılığının başka kişilerin sağlıksızlığına bağlı olduğu gerçeğinin üzerini örter veya tutku ya da kaygı kisvesi altında tamamen siyasal gündemlere destek verir. Bize göre, doktorların, hastaların, tüketicilerin, aktivistlerin, barışseverlerin, protestocuların ya da politika belirleyicilerin sağlığa ilişkin konuşmalarını daha yararlı kılmanın yolu, aynı şeyden söz etmediklerini kavramaktan geçiyor. Apayrı “sağlık” değerlerini ifade ederek, beklentilerin şekillenmesi ve özneler arası istekler konusunda daha derin, daha üretken ve haliyle daha sağlıklı etkileşimler yaratılabileceğini de görmeliyiz.